

KÜÜDITAMIS- JA TERRORIPOLIITIKA KESK-ASSÜÜRIA JA UUS-ASSÜÜRIA IMPEERIUMIDES 13. –7. SAJANDIL EKR¹

Vladimir Sazonov

PhD (ajalugu)

KVÜÖA keelekeskuse juhataja-dotsent,

TÜ orientalistika keskus, vanemteadur

*„Ma tegin maatasa, hävitasin (ja)
põletasin 200 linna nende ümbruses”
(Salmanassar III).²*

*„Ma täitsin avara tasandiku tema
sõjameeste laipadega, raiudes
mõõgaga maha 1300 meest tema
võitlussalkadest” (Salmanassar III).³*

1. Sissejuhatus problemaatikasse

Mis on sõda? Mida me mõistame mõiste „sõda” all? Seda on üritanud defineerida paljud klassikud. Juba muistses III eelkristliku aastatuhande Sumeris oli sõdadel ja sõjapidamisel suur osakaal. Sõdade õigustamiseks otsiti ideoloogilist kinnitust ja teoloogilist põhjendust.⁴ Tuntud Hiina sõjandusklassik

¹ Käesolev artikkel ilmus ETF grantide ETF8669 ja ETF8993 toetusel.

² **RIMA 3**, Shalmaneser III A.0.102.2, lk 18, read 17–18.

³ **RIMA 3**, Shalmaneser III A.0.102.2, lk 16, rida 39.

⁴ Sõdade kohta Sumeris ja Akkadis vt **Sazonov, V.** 2011a. Sõjad ressursside pärast varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 eKr). – Maa Ressursid. Schola Geologica VII. Eesti Loodusuurijate Selts. Toim. Evelin Verš, Ulla Preeden, Liisa Lang, lk 110–116; **Espak, P.** 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. – KVÜÖA Toimetised 14, pp. 115–129; **Espak, P.** 2010a. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. – Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies. International Meeting 2010. University of Tartu, Estonia. International Meeting of Society of Biblical Literature: Tartu University, Estonia, July 25–29, 2010. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2010, p. 52; **Espak, P.** 2010b. Sõjateoloogia algus Lähis-Idas. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aasta-raamat, IV, lk 69–84.

Sun Zi (elanud oletatavasti VI sajandi II poolel eKr) määratleb oma traktaadis „Sõja seadused” sõda nii: „Sõda on riigile suur asi, elu ja surma pinnas, allesjäämise ja hävingu kulg, mida ei tohi jätta tähelepanuta”.⁵ Teine tuntud sõjateoreetik, Saksa kindral Carl von Clausewitz (1780–1831) märgib oma traktaadi „Sõjast” sissejuhatuses, et „sõda pole midagi muud kui laiendatud kahevõitlus. Püüdes kujutleda ühtse tervikuna üksikute kahevõitluste tohutut hulka, millest tervik koosneb, on meil parem endale ette kujutada kahte maadlejat. Kumbki katsub teise kallal füüsilist vägivalda tarvitades oma tahtmist saada; tema lähim eesmärk on vastane matile heita ja välistada seeläbi tolle igasugune edasine vastupanu. Sõda on seega vägivaldaakt, et sundida vastast toimima meie tahte kohaselt”.⁶ Iga sõjaga kaasneb vägivald, mis võib kaasa tuua küüditamise ja terrori tsiviilelanikkonna vastu. Käesolevas artiklis keskendub autor vaid mõningatele sõjaga seotud küsimustele Uus-Assüüria impeeriumis – eeskätt assüürlaste I aastatuhandel algatatud terrori- ja küüditamispoliitikale, millest sai varatotalitaarse Uus-Assüüria impeeriumi üks peamisi poliitilisi aluseid. Terror, vägivald ja hirm olid Uus-Assüüria impeeriumis muutunud tavapäraseks nähtuseks ja peamiseks viisiks, kuidas valitseda alistatud rahvaid ja riike. Peaaegu kõik sõjakäigud – olgu lokaalse mässu mahasurumissõjakäik või mingi teise riigi või hõimu vastu suunatud sõjategevus – lõppesid terrori ja represseerimisega. Alistatuid küüditati, tapeti, piinati. Massimõrv ja -küüditamine on mõisted, mis pärinevad Assüüriast. Mitu miljonit küüditatuid ja mõrvatuid ning tuhanded assimileeritud rahvad – selline oli Uus-Assüüria impeeriumi vägivallatsemise tagajärg vaid paari sajandi lõikes. Inimesi tapeti massiliselt, veristati, aeti teibasse, poodi, pimestati, seda tihtipeale vaid ühe eesmärgiga – külvata hirmu ja paanikat. Ivan Julma aegsed (valitses 1533–1584) repressioonid opritšnina ajastu Venemaal või Prantsusmaa Pärtliöö veresaun õöl vastu 24. augustit 1572. aastal kahvatuvad võrdluses sellega, millega said hakkama Assüüria julmad despootkuningad Salmanassar III, Tiglatpileser III, Sargon II ja Sennaherib. Nende poliitika oli niivõrd „menukas”, et hilisemad valitsejad võtsid assüürlastelt üle represseerimis- ja terrorimeetmeid. Näiteks Uus-Babüloonia impeeriumis (626–539 eKr) jätkati assüürlaste poliitikat üks ühele nagu ka 539. aastal eKr Uus-Babüloonia riigi alla neelanud Ahhemeniidide (558–330 eKr) impeeriumis, veel hiljem järgisid seda Aleksander Suur, Seleukiidid, Partia kuningad, Sassaniidid, araablased, mongolid, turgid-seldžukid, türklased-osmanid, lähiajaloost teame Armeenia genotsiidi

⁵ Sun Zi, Sun Bin 2001. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. – Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, lk 117.

⁶ von Clausewitz, C. 2004. Sõjast. Kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos. Tõlk. Krista Räni. Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, lk 27.

20. sajandi alguses, 20.–21. sajandi Lähis-Ida diktaatorite tegusid. Paljude 20. ja 21. sajandi alguse diktatuuride tunnuseks oli küüditamine, millega paistsid silma Nõukogude Liit ja Kolmas Reich, Saddami-aegne Iraak, Hispaania Francisco Franco valitsemisajal, punaste khmeeride võim Kambodžas, Aafrika diktaatorid.

Küüditamisest leidub märke mitte üksnes uusajal või keskajal, vaid koguni muistses Roomas, Kreekas, arhailises Lähis-Idas ja Hiinas, muistses Indias, Aafrikas, Ameerikas ja mujalgi. Näiteks muistses Roomas oli küüditamine üpris levinud. Tõustes 82. aastal eKr Rooma diktaatoriks, saatis Lucius Cornelius Sulla Itaaliast välja palju inimesi, kes ei tundunud talle usaldusväärsed, keda ta kartis või ei soovinud mingil muul põhjusel Roomas näha. Peale selle saadeti paljudest linnadest välja eakaid sõdureid. Nii saidki 120 000 veterani maatüki ja kolisid Roomast ära.⁷ Just diktaatoriks saades seadis Sulla sisse proskriptsioonide nimekirjad (mustad nimekirjad isikutest, kes tuli Sulla arvates hukata). Tema korraldusel hukati 40 senaatori ja 2600 ratsaniku seisuses roomlast.⁸ Sellega Sulla ei piirdunud – tema käsul tapeti ja pagendati paljusid teisigi. Küüditamisega on hiljem silma paistnud ka mitmed Rooma impeeriumi (aastatel 28 eKr – 476 pKr) keisrid, nagu Vespasianus, Titus jt.

Küüditamise ja terrori küsimusega on assürioloogia-alases kirjanduses juba aastaid tegeldud, kuid mitte piisavalt⁹. Üks viimaseid sel alal ilmunud uurimusi, mis vaatleb sõda mitte ainult Assüürias, vaid Mesopotaamias laiemalt ning keskendub paljuski just sõjarituaalidele, on Zainab Bahrani monograafia.¹⁰ Oma monograafias kirjutab Bahrani: “War is organized violence. As such, war might be viewed in the same way as some other institutions and rituals of civilized people. War was first defined as form of controlled, organized, and even ritualized violence and some time ago, in the first part of the twentieth century, in the works of authors such as Georges Bataille and Roger Caillois, and slightly earlier, in the psychoanalytic writings of Sigmund Freud. Carl von Clausewitz’s 1832 treatise *On War*, which describes war as an act of rational violence and a political instrument of the nation, is widely

⁷ Дюрант, В. 1995. Цезарь и Христос. История Цивилизации. Крон-Пресс, Москва, с. 140.

⁸ *Ibid.*, lk 140.

⁹ Küüditamise kohta Assüürias olen avaldanud uurimistöö: Sazonov, V. 2010a. Küüditamispoliitika kui muistne tava Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandini eKr. – Mäetagused 44, lk 153–174; sel teemal vt ka Oded, B. 1979. Mass Deportations and deportees in The Neo-Assyrian Empire. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag.

¹⁰ Bahrani, Z. 2008. Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia. Zone Books, New York.

regarded as the first modern philosophical work that considers “true nature”, or, in Platonic terms, originary essence of war”.¹¹

Järgmiseks vaatleme Uus-Assüüria kuningate raidkirju, annaale, kroonikaid, küüditatute nimekirju ja muid tekste, mis käsitlevad Uus-Assüüria küüditamis- ja terroripoliitikat. Nopime välja vaid mõningad näited, kuna seda valdkonda karakteriseeriva materjali maht on tohutu.

2. Küüditamis- ja terroripoliitika algetest Lähis-Idas ning Assüüria kuningriigi sünnist

Siinkohal tuleb kindlasti mainida, et inimeste deporteerimine on tegelikult veelgi vanem nähtus kui Assüüria impeerium ise. Ümberasustamisest on tõendeid juba III eelkristlikust aastatuhandest. Seda kinnitavad nii mõnedki kirjalikud allikad¹². Samast ajast pärinevad esimesed dokumenteeritud andmed inimeste massilisest mõrvamisest. Nii küüditamine kui massiline mõrvamine olid Lähis-Idas siiski pigem haruldased. Esimeste küüditajatena on tuntud Akkadi kuningad, kes 24.–23. sajandil eKr rajasid Mesopotaamia tugeva tsentraliseeritud suurriigi tüüpi kuningriigi, hallates nii Sumeri, Akkadi, Süüria ja Põhja-Mesopotaamia kui Edela-Iraani alasid.¹³

Inimesi küüditati ka Uus-Sumeri riigis (2112–2004 eKr), samuti Hamurapi ajal (1792–1750 eKr), kuid mastaapseks ja regulaarseks nähtuseks muutus see alles Assüürias I eelkristlikul aastatuhandel.

Assüüria riigile pandi alus veel III eelkristlikul aastatuhandel. Võimas Uus-Assüüria impeerium, mis kattis 9.–7. sajandil eKr peaaegu tervet Lähis-Ida, ulatus teatud aegadel Egiptusest lõunas kuni Kesk-Türgi ja Kaukaasia aladeni põhjas, Küprosest ja Vahemerest läänes kuni Lääne- ja Edela-Iraanini idas, hõlmates järgmisi tänapäeva riike: tervenisti Iraaki, Süüriat, Jordaaniat, Liibanoni, Iisraeli ja Egiptust ning osaliselt Saudi Araabiat, Iraani ja Türgit. See oli esimene kontinentaalne impeerium, mis sai alguse väikesest Põhja-

¹¹ *Ibid.*, lk 9.

¹² Vt näiteks Akkadi kuninga Rimuši (u 2279–2270 eKr) raidkirju **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.4, lk 47–48, read 1–29, 38–72; **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.3, lk 45–46, read 1–36; **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.2, lk 43–44, read 1–17, 29–35.

¹³ Küüditamisest ja massimõrvamisest Sumeris ja Akkadis vt lähemalt **Sazonov** 2010a, lk 156–157.

Mesopotaamia linnriigist Aššurist Tigrise jõe kaldal. Aššuri linn oli III–II eelkristlikul aastatuhandel vasallsõltuvuses mitmetest suurriikidest¹⁴.

21.–20. sajandil, pärast Uus-Sumeri riigi hävimist umbes 2004. aasta paiku eKr, sai Aššur iseseisvaks. Olles Vana-Babüloonia suurriigi mõju all, ei mänginud Aššur kuigi suurt rolli Mesopotaamia ajaloos. Hammurapi 18. sajandil eKr asutatud Vana-Babüloonia suurriik langes aga 1595. aastal – selle vallutas sõjakas Hetiidi kuningas Muršili I.¹⁵

Pärast seda hakkasid Babüloonias valitsema hetitide liitlased kassiidid, kes olid tundmatut päritolu, pärit mägistelt Iraani aladelt Zagrose kandis. Aššur oli tollal poliitiliselt sõltuv hurriitidest, misjärel õnnestus kassiitidel linnriik oma poliitilisse haardesse võtta. Aššuri valitsejad tegid mitmeid katseid lõplikult iseseisvuda ning vabaneda hurriitide ja kassiitide mõjust. 14. sajandi II poolel eKr toimusid Lähis-Ida poliitilisel maastikul drastilised muudatused. Aššuri linna valitseja Aššuruballit I (1365–1330) võttis endale tiitli „kuningas” – *šarru(m)*, kroonides ennast sisuliselt Assüüria esimeseks kuningaks. Kuna ta oli üpris edukas nii riigijuhi kui ka sõjamehena, väga osav diplomaat, piisavalt auahne, salakaval ning nutikas, siis õnnestus tal vormida linnriigist kuningriik, mille võimuga pidid arvestama kõik Lähis-Ida riigid – nii impeeriumid kui ka linnriigid. Aššuruballit I suhtles Egiptuse vaaraoga nagu võrdne võrdsega ning nimetas teda vennaks. See tähendas, et sellest hetkest pretendeeris Assüüria¹⁶ valitseja lausa suurkuninga staatusele,

¹⁴ Aššur oli Akkadi impeeriumi (2334–2154 eKr) koosseisus, seejärel Uus-Sumeri kuningriigi (2112–2004 eKr) valitsuse all, Šamši-Adad I (1815–1781 eKr) valduses, Hammurapi võimu all alates 1750. aastatest eKr.

¹⁵ **Bryce, T.** 2005. *The Kingdom of The Hittites*. New Edition. Oxford University Press, New York, p. 98; vt ka **Mayer, W.** 1995. *Politik und Kriegkunst der Assyrer*. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens. Band 9. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster, S. 167: „Die Expansion der Hethiter nach Nordsyrien, die 1531 in der Razzia Muršilis I. nach Babylonien ihren Gipfel erreichte, führte auf lange Sicht zu einer völligen Umwälzung der politischen Verhältnisse in Syrien und Mesopotamien.”

¹⁶ Assüüria ajaloo kohta vt lähemalt Artzi, P. 1978. *The Rise of the Middle-Assyrian Kingdom according to El-Amarna Letters 15 & 16*. A Contribution to the Diplomatic History of Ancient Near East in the mid-second Millennium B.C.E. – *Studies in History*. Ed. by P. Artzi, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan, pp. 25–41; Cancik-Kirschbaum, E. 2003. *Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, Verlag C. H. Beck, München 2003; Faist, B. 2001. *Der Fernhandel des assyrischen Reiches zwischen dem 14. und 11. Jahrhundert v. Chr., Alter Orient und Altes Testament*, Band 265. Hrsg von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster; Harrak, A. 1987. *Assyria und Hanigalbat. A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the End of the Twelfth Centuries B.C.* – *Texte und Studien zur Orientalistik*, Band 4, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York; Heinhold-Krahmer, S. 1988. *Zur Salmanassars I. Eroberungen im Hurritergebiet*. AfO 35, S. 79–104; Holloway, S. W. 2002. *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. *Culture and History of the Ancient Near East*,

soovides olla võrdväärne teiste suurkuningatega – Egiptuse, Babüloonia ja Hetiidi kuningatega. Nii sai Assüüria käskijast tasapisi peaaegu terve Põhja-Mesopotaamia regiooni *šarru*. (Ametlikes raidkirjades ta ennast nii kutsuda ei riskinud, kuid kirjavahetuses küll.¹⁷)

Assüüria tõusis korraga suurriikide hulka, kõigutades juba sajandeid kestnud Lähis-Ida suurriikide balanssi. Suure vallutaja kuningas Salmanassar I (1275–1245) ajal võib rääkida Kesk-Assüüria impeeriumist.¹⁸ Salmanassar I purustas lõplikult kunagi tugeva Mitanni impeeriumi, mille võimsuse oli hävitanud Hetiidi suurkuningas Šuppiluliuma I 14. sajandil eKr.¹⁹

3. Küüditamise algus Assüürias. Esimesed teadaolevad küüditamisjuhtumid

Just sellest ajast – Kesk-Assüüria ajastu²⁰ II poolest ehk siis ajavahemikust 1300–1000 eKr pärinevad esimesed kindlad andmed deporteerimisest, massi-

Vol 10. Ed. by B. Halpern, M. H. E. Weippert, Th. Ph. J. Van den Hout, I. Winter, Leiden–Boston–Köln, Brill; Lambert. W. G. 1974. The Reign of Aššurnāširpal II and Shalmaneser III: An Interpretation. – *Iraq* 36, pp. 103–109; Mayer 1995; Olmstead, A. T. 1917. Tiglath-Pileser I and his wars. – *JAOS* 37, pp. 169–185; Brinkman, J. A. 1997. Unfolding the Drama of Assyrian Empire. – *Assyria* 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1997, pp. 1–16.

¹⁷ Vt näiteks **Artzi** 1978, 27, Letter No 15, v. 3.

¹⁸ Salmanassar I vallutustest ja Assüüria administratsiooni loomisest Hanigalbatis (hurriitide riigis) vt **Harrak** 1987, pp. 132–205; vt ka **Mayer** 1995, S. 203–205; vt ka **RIMA I**, A.0.77.1, lk 183–185.

¹⁹ Šuppiluliuma kohta vt del **Monte, G. F.** 1993. *L'annalistica ittita. Testi del Vicino Oriente antico. 4 Letterature dell'Asia Minore a cura di Fiorella Imparati. 2 L'annalistica ittita*, Paideia Editrice, Brescia, p. 133–141; **Richter, Th.** 2008. Šuppiluliuma in Syrien. – *Ĥattuša–Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*, 6. Colloquium, CDOG 6, Würzburg 2006. Hrsg. von Gernot Wilhelm. Harassowitz Verlag, Wiesbaden, S. 174–203.

²⁰ Kesk-Assüüria ajastut dateeritakse u 1500–1000 eKr. Kronoloogiate kohta muisthes Lähis-Ida vt **de Martiono, S.** 2004. A Tentative Chronology of the Kingdom Mitanni from its Rise to the Reign Tušratta. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002)*. Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 35–42; **Pruzsinszky, R.** 2004. Evidence for the Short Chronology in Mesopotamia? The Chronological relationship between the Texts from Emar and Ekalte. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002)*. Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen

mõrvadest ja muust terrorist Assüürias. Kuningat Salmanassar I (1275–1245) võib pidada esimeseks küüditajaks assüürlaste seas. (Enne tema valitsemis-aega puuduvad teated küüditamistest Assüürias, kuigi võib oletada, et seda võis juhtuda ka varem.) Salmanassar I sõdis peaaegu kõikide naabritega, isegi vägeva Hetiidi impeeriumiga²¹ ja veel endiselt mõjuvõimsa, kuid juba nõrgeneva Kesk-Babüloonia impeeriumiga. Viimast kontrollisid jätkuvalt kassiidid. Nad olid endised assüürlaste isandad ja muutusid Salmanassar I ja ta poja Tukultī-Ninurta I äärmiselt agressiivse poliitika pidevaks ründeohvriks. Suur anastaja ja Kesk-Assüüria suurriigi üks rajaja kuningas Salmanassar I mainib oma suurte tegude ja vallutuste seas ka võitu liitlastest hetii-tide ja aramealaste üle: „*Mina veristasin hetiiitide ja aramealaste armeed, ning nende liitlasi nagu lambaid [...]*”. Samas raidkirjas loeb Salmanassar I küüniliselt üles, kuidas ta hävitas üksnes Süürias 180 linna, küüditas ja torkas pimedaks 14 400 inimest, kes olid lahingus ellu jäänud.²² Pimestatud 14 400 meest olid ilmselt Salmanassari käsul orjadena Assüüriasse deporteeritud. Nende edasine saatus on teadmata.

Järgmine kuningas, Salmanassar I poeg Tukultī-Ninurta I²³ (1244–1208), oli tuntud veelgi vägevama vallutajana. Vägivaldne despoot Tukultī-Ninurta I

Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 43–50; **Rouault, O.** 2002. Chronological Problems Concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age. – Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 51–59; **Sassmannshausen, L.** 2004. Babylonian Chronology of the 2nd half of the 2nd Millennium B.C. – Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 61–70.

²¹ **Sazonov, V.** 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. – Ajalooline Ajakiri, 2013, 1 (143), lk 221–246 (ilmumas).

²² **RIMA I**, Shalmaneser I A.0.77.1, lk 184, read 78–80.

²³ Tukultī-Ninurta I kohta vt **Weidner, E.** 1939–1941. Studien zur Zeitgeschichte Tukulti-Ninurtas I. – AfO 13. Hrsg. von E. F. Weidner, Berlin, S. 109–124; **Klengel, H.** 1961. Tukulti-Ninurta I. König von Assyrien. – Das Altertum 7, S. 67–77; **Lambert, W. G.** 1976. Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List. – Iraq 38, S. 85–94; **Lambert, W. G.** 2004. The Enigma of Tukulti-Ninurta I. – Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honor of A. K. Grayson. Ed. G. Frame (with assistance of L. Wilding), Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, pp. 197–202; **Sazonov, V.** 2011b. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninurtas I (1242–1206). – Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches, Henning Graf Reventlow Memorial Volume, AOAT 390/1. Ed. Th. R. Kämmerer, Ugarit Verlag, Münster, S. 235–276.

tugevdas juba niigi võimsat Assüüriat, laiendades impeeriumi piire teiste riikide arvel. Oma hiilguse tippajal suutis Tukultī-Ninurta I hallata peaaegu tervet Mesopotaamiat, neelates alla nii Põhja- kui Lõuna-Mesopotaamia alad. Babüloonia valitsenud kassiitide kuningas Kaštiliaš oli sõjas lüüa saanud ja sattus vangi.²⁴ Kassiitide suurriigi pealinn Babülon oli allutatud ja laastatud, jumal Marduki kuju olid assüürlased Babülonist minema toimetanud.²⁵

Tukultī-Ninurta I jätkas oma isa küüditamise ja terroripoliitikat. Raidikirjast loeme välja:

„Oma valitsemise alguses [ja] oma esimesel valitsemisaastal deporteerisin ma 28 800 hetidi sõjameest sealpoolse Eufraati jõe kaldalt [Süüriast] ning tõin nad oma kuningriiki. Ma vallutasin Paphu ja Uqumanu maad kuni Šarnida ja Mehru maadeni. Igal aastal saan ma regulaarselt tribuuti nendest maadest ja nende mägede toodet. Ma lõmastasin oma jalge [ees] olevad kuningad, nende juhid, ja sundisin nad teoorjusse. Oma võitmatu jõus ületasin ma korduvalt [sageli] võimsaid mägesid [ja] ääretult raskesti läbitavaid vahemikke [kaugusi], radu [teid], mida ükski teine kuningas ei teagi.”²⁶

Ohvrirohke sõjaretke tulemusena Põhja-Süüria aladele olevat Tukultī-Ninurta I deporteerinud koguni 28 800 hetidi sõjameest. Eriti väärib tähelepanu, et see arv²⁷ on täpselt kaks korda suurem kui tema isal! Ilmselt tahtis „päikeseline” kuningas, kes muu hulgas nimetas ennast „maailma kuningaks”²⁸, „kõikide inimeste päikeseks”²⁹, „kuningate kuningaks”³⁰, näidata, et ta on kaks korda võimsam kui tema isa Salmanassar I. Tukultī-Ninurta I ja Salmanassar I deporteerisid teisigi alistatud rahvaid, näiteks Babülooniast.

Tukultī-Ninurta I sugulastele (eelkõige tema pojale) ja õukondlastele ei meeldinud tema ülikarm valitsemisviis. Vandenõulased eesotsas kroonprintsipi Aššur-nādin-apliga ehk Aššur-nāsir-apliga otsustasid ta kõrvaldada. „Kuningate kuningas” kuulutati hullumeelseks, kõrvaldati troonilt, vangistati

²⁴ Mayer 1995, S. 214–215.

²⁵ Weidner 1939–1941, S. 119.

²⁶ RIMA I, A.0.78.23, read 27–42.

²⁷ Vt lähemalt 28 800 küüditatud hetidi kohta Galter, H. D. 1988, 28 800 Hethiter – JCS 40/2, S. 217–235.

²⁸ Vt Sazonov 2011b, S. 250–255.

²⁹ Ibid., S. 260–265.

³⁰ Ibid., S. 257.

ja mõrvati 1208. või 1207. aasta paiku eKr.³¹ Kõik Tukultī-Ninurta I vallutused läksid tühja. Juba võimu lõpuaastatel hakkas tema õnn pöörduma: ta kaotas võimu Babüloonia üle³². Pärast tema surma käis Assüüria kiiresti alla. II eelkristliku aastatuhande lõpus elas Assüüria üle veel ühe, väga lühikesee tõusu, mis oli seotud Tiglatpileser I-ga (1115–1077).³³ Tiglatpileser I valitsemise lõpuks, 1077. aastaks eKr, saavutas Assüüria taas absoluutse hegemooni staatuse Lähis-Idas. Selleks ajaks olid Egiptuse ja Babüloonia suurriigid sügavas languses, Hetiidi impeeriumi enam ei eksisteerinudki. Tiglatpileser I ennistas Tukultī-Ninurta I kuningliku titulatuuri.³⁴ Küüditamine, terror, massimõrvamine vohasid. Ühes oma raidkirjas uhkustab Tiglatpileser I oma „vägitegudega“:

„Minu troonile astumise aastal³⁵: 20 000 muški koos nende viie kuningaga, kes 50 aastat valdasid Alzu ja Purulumzu maid – tribuudi ja küm-nise kandjad Aššuri jumalale, mu isandale – [muškid], keda ükski kuningas mitte kunagi pole tagasi löönud lahingus, olles kindlad oma tugevuses nad tulid alla [ja] vallutasid Katmuhu maa. Jumala Aššuri, mu isanda toega ma panin oma sõjavankrid ja armee valmis [ja], ja ootamata järelväge, ma läbisin risti Kašiiari mäe konarliku maastiku. Ma võitlesin nende 20 000 relvastatud mehega ja viie kuningaga Katmuhu maal. Ma tõin neile kaotuse. Ma kuhjasin nende sõdalaste laibad lahinguväljale [ja] ja lasin nende verel voolata mägede orgudesse ja tasandikesse. Ma lõikasin otsast nende pead [ja] kuhjasin nagu viljahunnikud nende linnade ümber. Ma tõin välja nende saagi, vara, [ja] omandit arvutult. Ma võtsin kinni 6000 sõdurit, kes pääsesid minu relvade käest [ja] alistusid mulle, ja arvasin nad oma maa alamate hulka.“³⁶

Tiglatpileser I raidkirjadest leiame hulgaliselt julmuse, ta nimetab küüditamist, tapmist, piinamist jne. Järgnes veel ligi 37 vägivaldset valitsemisaastat, mille käigus Tiglatpileser I alistas peaaegu terve Lähis-Ida, surmas, piinas

³¹ Tukultī-Ninurta I surma kohta vt **Sazonov** 2010b, S. 148–149; vt ka **Yamada, Sh.** 1998. The Assyrian King List and the Murderer of Tukulti-Ninurta I. – NABU 1, pp. 26–27; **Grayson, A. K.** 1975. Assyrian and Babylonian Chronicles. Texts from Cuneiform Sources. Vol. 5, Chronicle P. J. J. Augustin Publisher, Locust Valley, New York, p. 176, lines 9–11; **Glassner, J.-J.** 2004. Mesopotamian Chronicles. – Writings from the Ancient World, Society of Biblical Literature, Atlanta, Chronicle of Kassite Kings, pp. 280, 281.

³² Vt **Sazonov** 2011b, S. 148–150.

³³ Vt Tiglatpileser I kohta vt **Olmstead** 1917, pp. 169–185.

³⁴ Vt näiteks raidkirju **RIMA 2**, Tiglatpileser I A.0.87.1, Col. I., lk 13, read 28–45; Tiglatpileser I A.0.87.2, lk 33, read 11–16 jne.

³⁵ Ilmselt 1116. või 1115 aastal eKr, mil Tiglatpileser I sai kuningaks.

³⁶ **RIMA 2**, Tiglatpileser I A.0.87.1, lk 14, read 62–88.

ja küüditas tuhandeid inimesi. Nagu lugesime, hävitas Tiglatpileser I umbes 1115. või 1114. aastal toimunud lahingus brutaalselt 14 000 muškide sõjameest ning küüditas ellujäänud 6000 ilmselt Assüüriasse, kus nad suure tõenäosusega müüdi orjadeks.

Kesk-Assüüria impeeriumi tõusuaeg lõppes Tiglatpileser I surmaga. Impeerium sattus mitmeks sajandiks allakäiguvööndisse.

4. Uus-Assüüria küüditamis- ja terroripoliitika (9. sajand – 7. sajandi keskpaik)

Assüüria uus tõus algas I eelkristliku aastatuhande alguses, umbes 9. sajandil eKr. Tekkis vägev kontinentaalne Uus-Assüüria impeerium, mida võib pidada esimeseks sellelaadseks maailma ajaloos. See asus Aasias ja Aafrikas, olles territoriaalselt tohutult suur. See oli väga paljurahvuseline impeerium, ligi paarikümne miljonilise elanikkonnaga, kus assüürlased olid selgelt vähemuses. Assüüria „keisri” alamateks olid assüürlased, babüloomlased, kaldealased, aramealased, araablased, kassiidid, elamlased, pärslased, meedlased, sküüdid, urartulased, hetiidid, luuvilased, juudid, samaarialased, foiniiklased, süürlased, muškid, egiptlased ning sajad muud rahvused ja etnilised rühmad. Sõjavägi oli samuti multietniline, samas võimas, mobiilne ja tollases maailmas kõige parem. Uus-Assüüria impeerium muutus 9. sajandi keskpaigaks eKr Lähis-Ida vaieldamatult kõige tugevamaks jõuks. See jäi nii enam kui kaheks sajandiks.

Aššurnaširpal II (883–859 eKr) ja tema poja Salmanassar III (859–824 eKr) ajal üles ehitatud impeerium püsis 7. sajandi lõpuni, siis kukutas selle sisemine ebastabiilsus ja sküütide, meedlaste, babüloomlaste ühine sõjategevus.

Järgmiseks näitlikustame Uus-Assüüria terrori- ja küüditamispoliitika haaret kahe mainitud kuninga valitsemisajal toimunuga.

4.1. Aššurnaširpal II

Kuningas Aššurnaširpal II³⁷, keda peetakse Uus-Assüüria impeeriumi rajajaks, valitses küüditamis- ja terroripoliitika toel. Olemasolevatel andmetel asustas ta ümber vähemalt 12 900 inimest. Viie juhtumi puhul pole küüditatute arvu mainitud.³⁸ Arvestades, et tema eelkäijad ja järglased olid

³⁷ Aššurnaširpal II kohta vt näiteks **Mayer** 1995, S. 267–274.

³⁸ Vt **Oded** 1979, p. 20.

deporteerinud enamaid, võib oletada, et ka tema haare oli laiem. Loode-tavasti toob tulevik rikkalikumaid kirjalikke tõendusmaterjale – raidkirju, annaale, kirju, küüditatute nimekirju kalkultatsioonide täpsustamiseks.

4.2. *Salmanassar III*

Aššurnaširpal II poeg Salmanassar III³⁹ jätkas oma isa vallutus- ja küüditamispoliitikat. Küüditatute arv võis olla 167 500 inimest; kolme juhtumi puhul pole seda märgitud.⁴⁰ Tapetute hulk ulatub kümnetesse või koguni sadadesse tuhandettesse. Näitena võib tuua raidkirja *Shalmaneser III A.0.102.2*, kus on kirjeldatud jõhkral tapmist ja vangistamist. Salmanassar III räägib siin tema vastu mässanud Süüria linnriikidest: „Mina raiusin maha / langetasin 700 nende sõjameest mõõgaga.”⁴¹ Samas raidkirjas (*Shalmaneser III A.0.102.*) hoopleb verejanuline despoot tapatalgutega Taias, Nulias, Ḫazazus, Butāmus:

*„Liikudes eemale merest, ma vallutasin Taia, Ḫazazu, Nulia ja Butāmu linnad, mis kuuluvad patinealastele. Mina tapsin 2800 [nende] sõjameest [ning ma] viisin ära 14 600 vangi.”*⁴²

Salmanassar III raidkirjades ja annaalides ongi enamasti juttu tapmisest, küüditamisest, veresaunadest, tribuudi saamisest, linnade hävitamisest ning põletamisest. Liikudes Til Barsibi⁴³ piirkonnast üle Eufrati, anastas Salmanassar III hulga väiksemaid kuningriike, hõime ja linnu – Paripa, Sūrūnu, Tīl-Bašerē jt⁴⁴:

*„Ma tapsin palju nende [inimesi] [ja] võtsin nende saagi. Ma tegin maata, hävitasin [ja] põletasin ära 200 linna nende ümbruskonnas.”*⁴⁵

³⁹ Salmanassar III kohta vt näiteks **Mayer** 1995, S. 274–289.

⁴⁰ Vt **Oded** 1979, p. 20.

⁴¹ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 17, rida 3.

⁴² **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 17, read 10–12.

⁴³ Vt Til Barsibi kohta **Bunnes, G.** 1995. Til Barsib under Assyrian Domination: A Brief Account of the Melbourne University Excavations at Tell Ahmar. – Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Department of Asian and African Studies, University of Helsinki. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, Helsinki 1997, pp. 17–28.

⁴⁴ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 18, read 16–18.

⁴⁵ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 18, rida 18.

Sarnaseid kirjeldusi esineb Salmanassar III raidkirjades veelgi. Näiteks pärast sõdu Damaskusega, Qarqari ja teiste Süüria linnadega teatab kuningas vähemalt 14 000 sõjamehe tapmisest.⁴⁶

Salmanassar III vallutusretked ei piirdunud ainult Süüria ja Põhja-Mesopotaamia aladega. On andmeid, et ta tegi sõjaretke (või koguni mitu retke) Anatoolia aladele, kus asub tänapäeva Kurdistan (Ida-Türgi) ning kus elasid tollal hetiidid, kelle võimu all olid mitmed väiksemad kuningriigid – kunagise võimsa Hetiidi suurriigi (aastatel 1650–1180 eKr) jäänused. Salmanassar III raidkirjast loeme, et ta „juuris välja 22 000 inimest Ḫatti maalt ja viis nad Aššuri linna”.⁴⁷ Niisiis küüditas ta Süüriast ja Lõuna-Anatooliast (Türgi aladelt) 22 000 inimest.

Mõnes mõttes võib kuningas Salmanassar III-t pidada muinasaja suurima sõjaväega riigijuhiks. Kui uskuda tema sõnu, siis olevat ta kogunud lausa 120 000 meest, et võidelda Damaskuse ja tema liitlastega.⁴⁸ Selline number näib ülespuhutuna, kuid on siiski võimalik, eriti kui arvestada sellega, et Uus-Assüüria impeeriumi elanikkond 9.–8. sajandi paiku eKr polnud tunduvalt väiksem Rooma impeeriumi elanikkonnast. Viimase suuruseks hiilgeajal II sajandi keskel pKr oli ligikaudu 60–65 miljonit inimest. 3. sajandi alguses, Rooma soldatkeisri Septimius Severuse (193–211 pKr) valitsemise ajal, oli Rooma sõjaväes 400 000 sõjameest.⁴⁹ Näiteks 395. aasta paiku pKr oli Rooma impeeriumi kõikides armeedes kokku kuni 500 000 (või isegi 600 000) leegionäri.⁵⁰

4.3. Šamši-Adad V

Pärast Salmanassar III-t sai troonile kuningas Šamši-Adad V (823–811 eKr)⁵¹. Odedi andmetel küüditas ta vähemalt 36 200 inimest.⁵² Neid võis olla rohkem või vähem, sest pole välistatud, et Assüüria kuningad võisid nimekirju koostades liialdada. See on siiski vaid oletus. Ühes oma raidkirjas

⁴⁶ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.2, Col. II, lk 23, rida 97.

⁴⁷ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.3, lk 25, read 98–99.

⁴⁸ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.6, Col III, lk 25, read 24–26; vt ka Mayer 1995, S. 286: „Für den Feldzug des 14. Jahres bot Salmanassar nach seinen Angaben 120 000 Mann auf.”

⁴⁹ Грант, М. 1998. Крушение римской империи. Тера-Книжный клуб, Москва, с. 40.

⁵⁰ *Ibid.*, lk 11.

⁵¹ Vt lähemalt Šamši-Adad V kohta Mayer 1995, S. 289–292.

⁵² Vt Oded 1979, p. 20.

kirjeldab Šamši-Adad V tapatalguid ja veresauna, mille ta korraldas Uraši linnas:

„Nad sisenesid Urašisse, nende kindlustatud linna, ja mina piirasin selle sisse, vallutasin selle, [ja] nende sõjameeste verega värvisin nende linna väljaku [?] punaseks nagu punase villa. Ma tapsin maha 6000 nendest. Ma võtsin vangi Parišāti, nende kuninga, koos tema 1200 sõjamehega. Ma vedasin ära nendelt lugematu arvu saaki, vara, härgi, lambaid, hobuseid, hõbedaid ja kullast anumaid [riistu] ja pronksitükke. Ma hävitasin, lammutasin, [ja] põletasin. Ma sain tribuuti Šibara linna Bēl-āli'lt.”⁵³

4.4. Tiglatpileser III

Tiglatpileser III (745–727 eKr) oli üks halastamatumaid valitsejaid maailma ajaloos, julm küüditaja ja massimõrvar. Ta oli suur vallutaja, aga ka sõjaväe ja riigi reformaator, samuti küüditamispoliitika eestvedaja. Just tema valitsemisajal kujunesid küüditamine ja massimõrvamine assüürlaste ametlikuks riiklikuks poliitikaks. Nagu on kirjas ühes tema annaalidest⁵⁴, küüditas ta vähemalt 72 950 inimest Urartu kuningriigile kuulunud aladelt. Raidkirjad on osaliselt fragmentaarsed, seega pole teada küüditatud, sõdades, konfliktides, mässude mahasurumisel hukkunud sõjameeste ja muul viisil tapetud Urartu kuninga alamate lõplikku arvu. (Küll aga on annaalides tapmisest alatasa juttu.) Urartu kuningas Sarduri olevat Tiglatpileser III sõnul oma elu päästmiseks kiiruga pagenu:

„Selleks, et päästa oma elu, põgenes Sarduri öösel, enne päikesetõusu lasi ta kiiresti jalga.”⁵⁵

On mõistetav, miks ta nii tegi. Tema vastane oli Tiglatpileser III, kes küüditas, piinas, riputas inimesi võllapuudele või ajas tuhandete kaupa teibasse. Üks rida enne kuningas Sarduri meeleheitliku põgenemise kirjeldust räägib Tiglatpileser III vähemalt 72 950 Urartu inimese küüditamisest.⁵⁶ Sama raidkirja 6°–7° ridades kirjeldab Tiglatpileser III veresauna, mille ta korraldas Urartu inimestele:

⁵³ **RIMA 3**, Šamši-Adad V A.0.103.1, Col III, lk 185, read 10–20.

⁵⁴ **Tadmor** 1994, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 9°.

⁵⁵ *Ibid.*, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 10°.

⁵⁶ *Ibid.*, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 9°.

„Ašš[uri], mu isanda, jõuga ja võimsusega, nendega ma võitlesin, [ja võitsin neid...] nende [sõjamehi] ma tapsin [ja] täitsin mägede kuristikud [nende laipadega]. [Minu] sõjavankrid [...]”.⁵⁷

Kahjuks on tekst fragmentaarne ja sündmused sõjavankrite ümber jäävad ebaselgeks.

Teises raidkirjas on ülestähendus veel 83 000 inimese küüditamisest.⁵⁸ Ühes Kalhu linna kroonikas (*Ann. 6*) kirjeldab armutu assüürlane oma tegusid nii:

1. [...] *Hista, Harabisina, Barbazi, Tasa linnad, Ulurusi jõge mööda üles, vallutasin ma ja võtsin 8650 inimest*
2. [...] *hobust] 300 muula, 600 eeslit, 1350 veist, 19 000 lammast võtsin ma saagiks. Ma hävitasin, laastas inimesi ja põletasin tulega*
3. [...] *neid [...] ja liitsin Assüüriaga. Ma ehitasin need linnad uuesti üles. Ma paigutasin sinna inimesi alistatud [võõrastest] maadest,*
4. [...] *Aššuri, mu isanda, relvad seadsin ma üles sinna.*
5. [...] *Luqadanša, Quda, Elugia, Dania, Danziun, Ulay, Luqia, Abrania, [ja] Eusa*
6. [...] *ma võitsin. Ma tõin saagina kaasa 900 inimest, 150 veist, 1000 lammas, hobuseid, muulasid [ja] eesleid.*
7. [...] *nende linna] ma hävitasin ja laastas inimesi, ja põletasin maha. Muqania inimesed nägid tolmupilve minu [vägede] marsist, ja Uru linn [...]”.*⁵⁹

Ja kuigi ka see tekst on fragmentaarne, on siiski näha, et terroripoliitika Assüürias muutus nüüd veelgi regulaarsemaks. Sellest räägivad kõik raidkirjad, annaalid ja kroonikad. Seesuguseid näiteid võiks tuua sadu – Tiglatpileser III raidkirju on säilinud piisavalt palju. Sarrabanu linna alistamine on vaid üks näidetest – siin vangistas Tiglatpileser III 55 000 inimest⁶⁰, vallutatud Dur-Balihaya linnas aga 40 500 inimest. Ta viis nad tribuudina kaasa koos nende varaga (teisisõnu küüditas). Ei saa väita, et enne Tiglatpileser III kehtinuks Assüürias rahulik ja inimsõbralik režiim, pigem vastupidi, kuid tema juhtimisel algas eriti verine periood. Märkimisväärne on ka see, et kõik tema järglased kuni Assüüria langemiseni 612. aastal eKr paistsid silma erilise vägivaldaga – nad tapsid ja küüditasid sadu tuhandeid ning võib-olla koguni miljoneid inimesi.

⁵⁷ *Ibid.*, 50, Ann. 17, Plates XIII–XIV, read 6’–7’.

⁵⁸ *Ibid.*, 50, Ann. 19*, Plates XVI–XVIII, lk 62, rida 11.

⁵⁹ *Ibid.*, 76, Ann. 5, lk 62, read 1–7.

⁶⁰ *Ibid.*, Summ. 7, Obverse, Late LIV, lk 160, rida 16.

4.5. Sargon II

Sargon II (722–704 eKr) sai Assüüria peremeheks 722. aastal eKr. Ta alustas valitsemist sedamaid veresaunade, repressioonide, küüditamiste ja massimõrvadega, jätkates oma eelkäijate terrori- ja küüditamispoliitikat täies mahus. Pärast Iisraeli kuningriigi vallutamist 721. aastal eKr tappis Sargon II palju inimesi ning küüditas 27 280 juuti Mesopotaamiasse ja Meediasse (Lääne-Iraan). Sellega ta ei piirdunud – ta küüditas erinevaid hõime-rahvaid korduvalt. Vallutatud Papa ja Lallukna linna elanikud viidi tema korraldusel Damaskusesse. Alistatud Harharist, millest Sargon II tegi oma riigi provintsi, käskis ta deporteerida terve elanikkonna. Nende asemele lasi ta tuua juute ja muude rahvaste esindajaid. Allaheidetud Gurgumi elanikkonnaga käitus ta veelgi tooremalt. Elanikud represseeriti, enamasti tapeti või küüditati, nii et Gurgum jäi inimtühjaks. Pidevalt toimusid mässud ja ülestõusud. Üks suurimaid ülestõusukoldeid ja kibedamaid peavalusid Assüüria keisritele oli alati Babüloonia. Ka Sargon II ajal mässas Babüloonia korduvalt. Kaldealased ja assüürlased üritasid kordamööda saavutada kontrolli Babüloonia üle. Paljud teisedki maad ja provintsid soovisid impeeriumist lahku lüüa. Sargon II tegi kõik, et seda ära hoida, külvates hirmu ja kasutades terrorit – „mõõga ja tulega” allutas ta maid või rahustas mässavaid linnu ja provintse. Ta suutis kõik mässukoldeid maha suruda, kuid see nõudis tuhandeid ohvreid ega mõjunud hästi riigi stabiilsusele ja majandusele. Sargon II, kui uskuda säilinud allikaid, olevat küüditanud koguni 217 635 inimest + x hulk inimesi + 21 650 inimest (seega ligi 300 000 inimest). See pole veel kõik, sest peale selle on teada vähemalt 24 küüditamisjuhtumit, mille puhul küüditatute arvu pole mainitud.⁶¹

4.6. Sennaherib (704–681 eKr)

Üks maailma ajaloo julmemaid valitsejaid oli Uus-Assüüria kuningas Sennaherib ehk Sanherib⁶², kes tappis ja küüditas sadu tuhandeid babülooni lasi, aramealasi, kaldealasi, juute, elamlasi ning muid rahvaid ja etnilisi rühmi. Oma sõjaretkest Babülooniassa räägib ta:

⁶¹ Vt **Oded** 1979, p. 20.

⁶² Sennaheribi kohta vt **Brinkman, J. A.** 1973. Sennacherib's Babylonian problem: an interpretation. – JCS 25, pp. 89–95; vt ka **Frahm, E.** 1997. Einleitung in die Sanherib-Inschriften. – Archiv für Orientforschung, Beiheft 26. Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien. Druck: F. Berger & Söhne G.m.b.H., Horn.

Minu isanda Aššuri jõuga ma piirasin sisse Kaldu maa [Babüloonia] 89 võimsat linna [ja] kindlust ja 620 väikest maakohta [küla] nende ümbruses, vallutasin ja rüüstasin Urbi, Aramu ja Kaldu inimesi Urukis, Nippuris, Kišis, Hursagkalammas, Kuthas [ja] Sipparis ühes koos linnakodanikega, kes ennast tabada ei lasknud, viisin ma minema ja arvestasin saagi hulka.⁶³

Edasised sündmused hargnesid nii:

Minu tagasitulekul vallutasin ma ühtviisi Tu'muna, Rihihu, Jadaqu, Hamrānu, Hagarān, Nabatu [ja] Li'tau, [minule] mitte truualamlikke aramea [hõime]. 208 000 inimest, suuri [ja] väikeseid, mehi [ja] naisi, 7200 hobust [ja] muula, 11 073 eeslit, 5230 kaamelit, 80 100 härga [ja] 800 600 lamast viisin ma küllusliku saagina Aššuri maale. Minu sõjakäigu jooksul sain ma Nabū-bēl-sumātelt, Hararatu linna valitsejalt, nii kulda, hõbedat, suuri mooruspuuvilju, eesleid, kaameleid, härgi ja lambaid kui ka tema rikkalikke andameid. Hirimmu linna elanikke, kangekaelseid [põikpäiseid] vastaseid, surusin maha [lõin maha] relvadega, mitte ühtegi järele jättes. Nende laibad riputasin ma postidele ning ümbritsesin nendega linna.⁶⁴

Teadaolevalt võib just Sennaheribi⁶⁵ pidada Assüüria ja Babüloonia kuningate seas suurimaks küüditajaks. On pakutud, et Sennaherib küüditas 408 150 + x + 61 000 inimest.⁶⁶ Seega deporteeris vaid üks kuningas ligi 500 000 inimest. 17 juhtumi puhul ei teata küüditatute arvu.⁶⁷ See arv võib olla isegi suurem kui 500 000 ning ulatuda koguni ühe miljonini. Samuti ei tohi unustada, et Sennaheribi käsul mõrvati sadu tuhandeid babüloonlasi, juute, kaldealasi, aramealasi jne.

5. Mõningad statistilised andmed Uus-Assüüria küüditajate kohta

Assürioloogidele on hetkel teada vähemalt 157 küüditamise juhtumit Uus-Assüüria ajast (ja see arv kasvab pidevalt), ent vaid 43 juhtumi puhul on ära toodud ka küüditatute arv. (Ülejäänud 105 juhtumi puhul pole seda kir-

⁶³ TUAT 2005, Band 2, Hecker, K., S. 69; vt ka tõlget Sazonov 2010a: 162; vt ka Frahm 1997, S. 51, R. 9–10, ning ka E. Frahmi tõlget, Frahm 1997, S. 58.

⁶⁴ TUAT 2005, Band 2, Hecker, K.; vt ka tõlget Sazonov 2010a, 162; vt ka Frahm 1997, S. 51–52, R. 12–16, ning ka E. Frahmi tõlget – Frahm 1997, S. 58.

⁶⁵ Vt Mayer 1995, S. 342–380.

⁶⁶ Vt Oded 1979, p. 20.

⁶⁷ Ibid., lk 20.

jas.⁶⁸) Peale raidkirjade, annalide, kroonikate, kus mainitakse küüditamist ja kannatanute arvu, on võimalik analüüsida küüditatud isikute ja perede nimekirju ning andmeid selle kohta, kust ja kuhu nad on viidud.⁶⁹

Uus-Assüüria ajastu umbes 250 aasta jooksul on uurija B. Odedi arvestusel (lähtudes talle teadaolevast 43 juhtumist) küüditatud vähemalt 1 210 928 + x⁷⁰+ 107 705 inimest. Kuna 105 juhtumi kohta arvulisi andmeid ei ole, siis moodustub lõplik tulemus järgmisest võrrandist: deporteeritud on vähemalt 1 318 633 + x inimest.⁷¹ Allikatele ning dr Eichorni ja dr Odedi arvutustele toetudes võib väita, et enamiku neist 1 318 633 deporteeritust küüditasid kolm kuningat (Tiglatpileser III, Sargon II ja Sennaherib) umbes 60 aasta vältel (kokku vähemalt 1 102 033 + x inimest).⁷² Käesoleva artikli autor on jõudnud umbes samadele järeldustele.

Kui suure protsendi moodustasid küüditatud kogu Uus-Assüüria impeeriumi elanikkonnast näiteks Sennaheribi ajal? Lähtudes teadmisest, et Sennaherib asustas ümber 400 000–600 000 inimest ja mõrvas sama palju (ligi 500 000 Babüloonias ja mujal), võib arvata, et ta deporteeris ligi 5 protsenti impeeriumi elanikkonnast. (Võib oletada, et see arv on tunduvalt suurem – kuid see võib ka väiksem olla). Assüüria impeerium oli 7.–8. sajandil eKr nii maailma kõige suurem kui ka kõige suurema rahvastikuga riik. Hiilgeajal võis elanike arv olla orienteerivalt 15–20 miljonit inimest (kuni 1/5 või 1/6 maailma elanikkonnast). Kui arvestada sellega, et tollal elas maailmas mitte rohkem kui 90–120 miljonit inimest, siis suutis Sennaherib oma 24 aastat kestnud valitsemisajal küüditada ja tappa ligi 1–2 protsenti tollase maailma elanikkonnast. Kokku suutsid kolm kõige jõhkramat Assüüria kuningat 60 aasta jooksul küüditada vähemalt kümme protsenti Uus-Assüüria impeeriumi rahvastikust ning mõrvata oletatavasti umbes sama palju. Seega (kui ülalmainitud arvustused on õiged) moodustasid tollase maailma elanikkonnast ligi neli-viis protsenti represseeritud – küüditatud, tapetud või mingil muul viisil kannatada saanud.

Ülalmainitud arvud on hirmuäratavad. Võimalik, et kuningas Sennaherib on inimkonna ajaloo kõige koletum küüditaja ja massimõrvar (eriti tema tegevust protsentides hinnates). Samas ei jää represseeritute arvult kaugel maha ka tema isa Sargon II ja vanaisa Tiglatpileser III.

⁶⁸ *Ibid.*, lk 20.

⁶⁹ Vt näiteks **Imperial Administrative Records** 1995. Part II, Provincial and Military Administration. Ed. by F. M. Fales and J. N. Postgate. State Archives of Assyria XI, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki University Press, Finland.

⁷⁰ Märk „x” viitab sellele, et täpsed andmed küüditatute kohta puuduvad.

⁷¹ Vt **Oded** 1979, pp. 19–21.

⁷² Vt lähemalt arvude kohta *ibid.*, lk 19–21.

Uurides Uus-Assüüria aegseid küüditamisi, kerkib esile hulk probleeme, mis nõuavad eraldi tähelepanu.

Esiteks: vaid ühte neljandikku teadaolevatest küüditamisjuhtumitest saame hinnata arvuliselt. Pole välistatud, et kannatanute tegelik arv on määrgatavalt suurem ja vajab korrutamist kahe või isegi kolme-neljaga. (Samas võib see arv ka väiksem olla.)

Teiseks: paljusid raidkirju, kroonikaid, annaale, küüditatute nimekirju ja muid tekste, kus on juttu küüditamisest, pole veel avastatud või avaldatud. Mitmed neist on hävinud ligi 3000-aastase tormilise Lähis-Ida ajaloo jooksul, mil on toimunud sadu sõdu, aga ka mitmeid loodusõnnetusi – veeuputused, tulekahjud jne.

B. Oded pakub oma monograafias välja umbkaudse kalkulatsiooni. See rehkendus toetub arvestusele, mille on teinud ja Odedile saatnud dr B. Eichorn.⁷³ Eichorni järgi võis kõigi küüditatute arv Uus-Assüüria impeeriumis olla $4\,400\,000 \pm 900\,000$ inimest, seega kokku umbes $5\,300\,000$.⁷⁴

Kas see hüpoteetiline arv on realistlik? Kas see võis olla väiksem või hoopis veelgi suurem? Vastuseid neile küsimustele ei ole.

Kolmandaks: võttes arvesse, et muuseumidest, arhiividest või erakogudest leitakse jätkuvalt sadu ja isegi tuhandeid uusi kiilkirjatekste (sealhulgas tekste Assüüriast), mida keegi pole varem lugenud ja uurinud, ei saa välistada, et varsti on meil ka uuemaid andmeid. Selles valguses võib väljapakutud arv ($5\,300\,000$ küüditatud inimest) olla tõenäoline (ja isegi suurem). Tasub mainida, et B. Odedi monograafia on nüüdseks rohkem kui 30 aastat vana. Assüüria kuningate raidkirjade ja muude dokumentide hilisemaid väljaandeid, mis ilmusid 1980.–1990. aastatel (samuti pärast 2000. aastat), B. Oded oma töös arvesse võtta ei saanud.

Niisiis on Odedi pakutud arvud oletuslikud ja sellega tuleb arvestada. Siin on ruumi uurimistöodeks, mis saaksid kas kinnitada või ümber lükata Odedi kalkulatsioone. Kuna paljud tekstid on leidmata, on selle artikli autor seda meelt, et arvud pigem suurenevad. Täpseid arve ei saa me ilmselt kunagi teada. Kas Uus-Assüüria kuningad küüditasid 2–3 miljonit, 4–6 miljonit või koguni 7 miljonit inimest, seda me ei tea, nagu ka veresaunades hukkunute arvu. Kindel on see, et 200 aasta jooksul mõrvati Assüürias miljoneid inimesi.

⁷³ Bustenay Oded kirjutab: “I am grateful to Dr. B. Eichorn who made the statistical calculations and sent me the following statement [...]” – *Ibid.*, lk 20.

⁷⁴ B. Eichorni kalkulatsiooni kohta vt lähemalt *ibid.*, lk 20–21.

6. Terrori- ja küüditamispoliitika kui Uus-Assüüria impeeriumi languse üks peamisi põhjuseid

Küüditamis- ja terroripoliitika surve all kasvas alistatud rahvaste, hõimude ja riikide viha Assüüria ikke vastu. Süvenes ka mässumeel. Kui esialgu aitas represseerimistaktika assüürlastel hirmutada ja käsutada tollal tuntud maailma, siis hiljem maksis see valusasti kätte. Assüüria ülemvõimu vastu hakati üha enam moodustama liite, mille osalistega tuli assüürlastel võidelda seni, kuni neil veel jätkus jõudu. Riigi majandusele ja stabiilsusele ei mõjunud selline poliitika kuigi positiivselt – impeerium hakkas langema kriisi, algas langus, lojaalsus elanikkonna seas kahanes kiiresti ja oli lähenemas nullile. Assüürlaste armee marginaliseerus, kuna sõjamehed olid teistest rahvustest, mitte põlisassüürlased nagu esmalt. Sõdalased olid nüüd huvitatud vaid sõjasaagist ning rüüstamistest.

Küüditamis- ja assimilatsioonipoliitika, mida nii ohtralt rakendasid assüürlased, viis lõpuks selleni, et põlisassüürlased sulandusid teiste rahvastega ja olid hääbumas. Pärast viimase suure Assüüria kuninga Aššurbanipali surma (u 628 või 627 eKr) puhkenud kodusõda viis impeeriumi kahekümne aastaga hävinguni. Ülestõusnud rahvad, riigid, hõimud osalesid suures vihas üheskoos 614. ja 612. aastal eKr Assüüria pealinnade raevukas hävitamises. Lõpp oli väga nukker. Täielikult põrmustati Kalhu, Nineve, Aššuri ja teised Assüüria linnad. Assüüria üks viimaseid kuningaid valis enesetapu, süüdates oma palee põlema ja hukkudes, kui võõrvallutajad tema palee ümber piirasid. Tema rahva olid babüloomlased, meedlased, sküüdid ja nende liitlased hävitanud.

7. Kokkuvõte

20. sajandi terrorijuhtumitel Lähis-Idas (Türgis 20. sajandi alguses armeenlaste vastu ja Iraagis 20. sajandi lõpus kurdide vastu) on sügav ajalooline taust. Selline vägivald on esmalt iseloomustanud Assüüria impeeriumi (9.–7. sajand eKr) aega. Kuigi esimesed andmed küüditamistest ja massimõrvadest Lähis-Idas on teada juba Akkadi impeeriumist (2334–2154), mis oli esimene tsentraliseeritud despootlik suurriik maailma ajaloos, muutus selline poliitika Lähis-Idas regulaarseks alles 9.–7. sajandil eKr Uus-Assüüria impeeriumi hiilgeajal, mil küüditati ja mõrvati sadu tuhandeid või koguni miljoneid inimesi. Uus-Assüüria jõhkrad despooidid rakendasid julmalt ja järjekindlalt rahvaste ja hõimude assimileerimispoliitikat, kasutades küüditamist, terrorit, massimõrvamist ja hirmu levitamist linnade, külade, hõimude, rahvaste ja riikide alistamiseks ning mässukollete mahasurumiseks. Tapetute

ja represseeritute arv võis ulatuda miljonitesse. Ainuüksi deporteeritud oli tagasihoidlikumate hinnangute järgi vähemalt 1,5–2 miljonit, teiste hinnangute järgi isegi 4–6 või koguni 7–8 miljonit.

Pärast Assüüria impeeriumi hävingut 7. eelkristliku sajandi lõpus jätkasid rahvaste ja hõimude küüditamist ja terroripoliitikat ka Uus-Babüloonia impeeriumi (626–539 eKr) ja Pärsia kuningad – Ahhemeniidid (558–330 eKr) ja Sassaniidid (224–651 pKr).

Keskajal, kalifaadi ajastul, oli see üsna levinud praktika araablaste võimu all. Seda kasutasid mongolid, samuti türklased kuni 20. sajandi alguseni. 20. sajandil langesid Lähis-Ida genotsiidi ja terrori ohvriks miljonid armeenlased, kurdid, araablased, juudid. 1970. ja 1980. aastatel deporteeris Saddam Hussein erinevatel andmetel kümneid või isegi sadu tuhandeid kurde Põhja-Iraagist Kurdistanist Lõuna-Iraagi aladele. Paljud kurdid oli Iraagi diktaatori käsul viidud elama „näidisküladesse”. Sisuliselt olid need koonduslaagrid.

8. Lühendid

AOAT	Alter Orient und Altes Testament
AfO	Archiv für Orientforschung
CDOG	Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JSC	Journal of Cuneiform Studies

Allikad

- Glassner, J.-J.** 2004. *Mesopotamian Chronicles, Writings from the Ancient World*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Grayson, A. K.** 1975. *Assyrian and Babylonian Chronicles, Texts from Cuneiform Sources*. Vol. 5. J. J. Augustin Publisher, Locust Valley, New York.
- Imperial Administrative Records** 1995. Part II, Provincial And Military Administration. Ed. by F. M. Fales and J. N. Postgate, State Archives of Assyria XI, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki University Press, Helsinki, Finland.
- Monte, G. F.** 1993. *L'annalistica ittita, Testi del Vicino Oriente antico*, 4 Letterature dell'Asia Minore a cura di Fiorella Imparati, 2 L'annalistica ittita, Paideia Editrice, Brescia.
- RIMA 1 = Grayson, A. K.** 2002. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 1. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1987 (reprinted 2002).
- RIME 2 = Frayne, Douglas F.** 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. Volume 2. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.

- RIMA 3 = Grayson, A. K.** 2002. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC (1114–859 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 2. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.
- RIMA 3 = Grayson, A. K.** 1996. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II, (858–745 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 3. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.
- Tadmor, H.** 1994. The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.
- TUAT 2005** = Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Neue Folge, Band 2, Staatsverträge, Herrscherinschriften und andere Dokumente zur politischen Geschichte. Hrsg. von B. Jankowski, G. Wilhelm, Gütersloher Vergshaus, Gütersloh.

Kirjandus

- Artzi, P.** 1978. The Rise of the Middle-Assyrian Kingdom according to El-Amarna Letters 15&16. A Contribution to the Diplomatic History of Ancient Near East in the mid-second Millennium B.C.E. – Bar-Ilan Studies in History. Ed. by P. Artzi, Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan; printed by Ahva Cooperative Press, Jerusalem, pp. 25–41.
- Bahrani, Z.** 2008. Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia. Zone Books, New York.
- Brinkman, J. A.** 1973. Sennacherib's Babylonian problem: an interpretation. – JCS 25, pp. 89–95.
- Brinkman, J. A.** 1997. Unfolding the Drama of Assyrian Empire. – Assyria 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, University of Helsinki, Helsinki, pp. 1–16.
- Bryce, T.** 2005. The Kingdom of The Hittites, New Edition, Oxford University Press, New York.
- Bunnes, G.** 1995. Til Barsib under Assyrian Domination: A Brief Account of the Melbourne University Excavations at Tell Ahmar. Assyria 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Department of Asian and African Studies, University of Helsinki, Helsinki 1997, pp. 17–28.
- Cancik-Kirschbaum, E.** 2003, Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur, Verlag C. H. Beck, München 3.
- von Clausewitz, C.** 2004. Sõjast. Kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos. Tõlk. Krista Räni, toim. Rein Helme, Peeter Helme, Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2004.
- Дюрант, В.** 1995. Цезарь и Христос. История Цивилизации. Крон-Пресс, Москва.

- Espak, P.** 2010a. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. – Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies. International Meeting 2010. University of Tartu, Estonia. International Meeting of Society of Biblical Literature: Tartu University, Estonia, July 25–29, 2010. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2010, p. 52.
- Espak, P.** 2010b. Sõjateoloogia algus Lähis-Idas. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, 4, lk 69–84.
- Espak, P.** 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. – KVÜÕA Toimetised, 14, pp. 115–129.
- Faist, B.** 2001. Der Fernhandel des assyrischen Reiches zwischen dem 14. und 11. Jh. V. Chr. Alter Orient und Altes Testament, Band 265. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster.
- Frahm, E.** 1997. Einleitung in die Sanherib-Inschriften. AfO 26, Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien, F. Berger & Söhne G.m.b.H., Horn.
- Galter, H. D.** 1988. 28 800 Hethiter – JCS 40/2, S. 217–235.
- Грант, М.** 1998. Крушение римской империи. Тера-Книжный клуб, Москва.
- Harrak, A.** 1987. Assyria und Hanigalbat, A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the End of the Twelfth Centuries B.C., Texte und Studien zur Orientalistik, Band 4, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York.
- Heinhold-Krahmer, S.** 1988. Zur Salmanassars I. Eroberungen im Hurritergebiet. – AfO 35, S. 79–104.
- Holloway, S. W.** 2002. Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire, Culture and History of the Ancient Near East. Ed. by B. Halpern, M. H. E. Weippert, Th. Ph. J. Van den Hout, I. Winter, Volume 10, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2002.
- de Martiono, S.** 2004. A tentative Chronology of the Kingdom Mitanni from its Rise to the Reign Tušratta. – Mesopotamian Dark Age Revisited, Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 35–42.
- Klengel, H.** 1961. Tukulti-Ninurta I, König von Assyrien. – Das Altertum 7, S. 67–77.
- Lambert, W. G.** 1974. The Reign of Aššurnāširpal II and Shalmaneser III: An Interpretation, Iraq 36 (1974), pp. 103–109.
- Lambert, W. G.** 1976. Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List. – Iraq 38, pp. 85–94.
- Lambert, W. G.** 2004. The Enigma of Tukulti-Ninurta I. – Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honor of A. K. Grayson. Ed. by G. Frame (with assistance of L. Wilding), Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, pp. 197–202.
- Mayer, W.** 1995. Politik und Kriegkunst der Assyrer. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz. Band 9. Ugarit-Verlag, Münster.
- Oded, B.** 1979. Mass Deportations and deportees in The Neo-Assyrian Empire. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

- Olmstead, A. T.** 1917. Tiglath-Pileser I and his wars. – *JAOS* 37, pp. 169–185.
- Pruzsinszky, R.** 2004. Evidence for the Short Chronology in Mesopotamia? The Chronological relationship between the Texts from Emar and Ekalte. – *Mesopotamian Dark Age revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 43–50.
- Richter, Th.** 2008. Šuppiluliuma in Syrien. – *Ḫattuša-Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*. Hrsg. von Gernot Wilhelm, 6. Colloquium, CDOG 6, Würzburg 2006, Harassowitz Verlag, Wiesbaden, S. 174–203.
- Rouault, O.** 2004. Chronological Problems Concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 51–59.
- Sassmannshausen, L.** 2004. Babylonian Chronology of the 2nd half of the 2nd Millennium B.C. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 61–70.
- Sazonov, V.** 2010a. Küüditamispoliitika kui muistne tava Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandini eKr. – *Mäetagused* 44, lk 153–174.
- Sazonov, V.** 2010b. Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. – *Dissertationes Historiae Universitas Tartuensis* 21. Tartu Ülikool, 2010.
- Sazonov, V.** 2011a. Sõjad ressurside pärast varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.), Eesti Loodusuurijate Selts, toim. Evelin Verš, Ulla Preeden, Liisa Lang, *Maa Ressursid. Schola Geologica* VII, 2011, lk 110–116.
- Sazonov, V.** 2011b. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukulti-Ninurtas I. (1242–1206). – *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches*, Henning Graf Reventlow Memorial Volume, AOAT 390/1. Ed. Th. R. Kämmerer, Ugarit Verlag, Münster, S. 235–276.
- Sazonov, V.** 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. – *Ajalooline Ajakiri*, 2013, 1 (143), lk 221–246.
- Sun Zi, Sun Bin** 2001. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. – *Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused*, lk 117.
- Weidner, E.** 1939–1941. Studien zur Zeitgeschichte Tukulti-Ninurtas I. – *AfO* 13. Hrsg. von E. F. Weidner. Berlin, S. 109–124.
- Yamada, Sh.** 1998. The Assyrian King List and the Murderer of Tukulti-Ninurta I, *NABU*, 1998/1, pp. 26–27.